

Koloh Gábor

A PARASZT TEREI

A térérzékelés változása a 19–20. századi Magyarországon*

A korai, 19. századi parasztkrónikák meglehetősen ritkák, egy több nemzedéken át írt korpusz pedig Magyarországon egészen unikális. A külsőbőcsi (ma Bőcs, Borsod–Abaúj–Zemplén vármegye) Gyüker család négy nemzedéken keresztül, több-kevesebb intenzitással írt feljegyzései az 1787 és 1944 közötti, mintegy bő másfél évszázadot ölelik fel. Ennek a forrásanyagnak a segítségével igyekszem választ lelteni arra a kérdésre, hogy miként kezdődött a falvak, de különösen a parasztok világának és világszlelésének átalakulása. Miként jelentkeztek náluk a globalizáció jelei? Visszaemlékezéseikben, majd egyidejű feljegyzéseikben hogyan tekintettek a különböző nemzedékek a saját szűkebb és tágabb környezetükre? Hogyan látták onnan az ország és a világ eseményeit, változásait? A feljegyzéseket más vidékek paraszti és lelkészi, tanítói forrásaival is összevetem, hogy kiderüljön, mennyire általánosíthatók a Gyükereknél megfigyelhető főbb változások.

Otthon

A ház

Egyszobás paraszti háza konyhájában, mert asztala itt lehetett, írta meg a maga és a maga belátta tér történetét Gyüker József, a Miskolchoz közeli Külsőbőcsön élt parasztember, 1863 és 1866 között. A bejegyzések 1863 ősze után gyakran már napra pontosan rögzítették az átélt eseményeket és élményeket: „szepetember 12–23 és 29-én jó esők vótak, úgyhogy a szántás-vetés a legjobban ment végbe”. De biztos nem az elvégzett munkát követő pihenés ideje alatt keltek e sorok, hiszen „kéthét után az első vetés után ki mutata magát a pajor [értsd: a pondró, vagyis a kártevők lárvája – K. G.] nagymértékbe, úgy hogy egész földet meget. ahol bőven vót, minden módon pusztították, hogy vehetnék elejit”.¹ Tisztázat a ránk maradt forrás, tiszta kézzel, egy(néhány) üléssel megírt krónika, amelyből a térérzékelés változását törekszem rekonstruálni. Mert az, hogy ez három nemzedék alatt végbement, a következő oldalakon nyilvánvalóvá válik. A változás megállapítása

---

* A tanulmány az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült (a projekt száma: 0322107).

¹ Gyüker család feljegyzései. Évszázadok történetei. Gyűjt. Igaz Mária. In: Néprajzi Közlemények XXII. Szerk. Forrai Ibolya. Bp. 1979. 32.

azonban nem bír különösebb értékkel, csak ha láthatóvá lesz, hogy *miként és miért* történhetett ez.

A legszűkebb tér, az otthon, a paraszti világ centruma, a be nem fogható világ pedig annak a perifériája. Az otthon a legszűkebb család, a lakhatás és a termelés tere. Gyüker József otthonát a külsőbőcsi Faluvégi utca 22. szám alatt lehetett megtalálni. Ez 1869. december 31-i állapota szerint egy szobából, két kamrából, egy konyhából álló, „lakásra, és mezei gazdálkodásra” szolgáló épület volt. Az udvaron állt még két kamrája, egy színe, egy istállója.² Hogy miként nézhetett ki, nem nehéz elképzelnie annak, aki a településen sétál és a rozoga, régi épületeket megfigyeli. Kertjével és földjével ez a beltelek, a határban fekvő földjeivel, a kültelekkel a család gazdasági üzeme. Ennek a magjában, bent a házban ült le Öreg Gyüker József, hogy megírja a krónikáját, vagy ahogy művét önmaga nevezte: *Az Emlékezésnek Méltó történetek megírása*.³ Nem magának írta, hanem kimondottan másoknak. Az utódoknak szánta, és hogy személyes élettörténetén túli közléseket is bőven tartalmaz a forrás, abból nyilvánvaló, hogy nem csak a közvetlen leszármazottainak – az információ átadásának a szándéka tehát egyértelmű.⁴ Közegének – értve ezalatt nemcsak a bőcsi, hanem kora magyar paraszti társadalmát – sajátos kommunikációs gyakorlata vizsgálatom kiindulási pontja. Írásának helye (hipotetikusan a konyhaasztal) a közlés tere, az a tér, ahol a telket, a házat később újjáépítő, öröklő fia, majd a krónikaírást folytató unokája élt. Úgy vélem, hogy ez, a házon belül rögzített helyen elhelyezkedő felület volt – az étkezés mellett – az írás és az olvasás tere is. A krónikaírás, a kalendárium- és idővel az újságolvasás tere. Olyan, nemzedékeken át hagyományozódó térélmény,⁵ ahol a külvilág (a paraszti magvilág perifériája) fokozatosan és *szinte* észrevétlenül nagyvilággá alakul át. Ez pedig egy olyan, a paraszti élet minden terét többé-kevésbé érintő folyamat, amelyet a globalizáció fokozatos, gyengébb-erősebb formájú beszűremkedésének tekintek.⁶ A hagyományos paraszti világ ugyanis az utolsó azon közegek

² Népszámlálás: Zemplén (megye), 1869. Family Search weboldal, DGS 8305504. sz. tekercs. (Online hozzáférés: <https://www.familysearch.org>, letöltés: 2023. júl. 31.)

³ A krónikaként való műfaji meghatározás Hegyaljai Kiss Géza lelkésztől származik, 1952-ből, amikor a régebb óta őrzött dokumentumot a Sárospataki Kollégiumnak ajándékozta. A borítón található „Öreg Gyüker József Naplója 1787–1866” írás, Hegyaljai Kiss kézírásával összevetve más kezét sejteti. – Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei (a továbbiakban: SRKTGy) Kt. 3635. Öreg Gyüker József Naplója 1787–1866.

⁴ A gyakorlat értelmezéséhez lásd *Hoppál Mihály*: *Folklor és hagyomány. Válogatott tanulmányok*. (Örökség) Bp. 2004. 153.

⁵ A térélmény kapcsán tett észrevételei miatt lásd *Bali János*: Szilágyi Miklós: A személyes paraszti tudás érvényessége. Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztagazda emlékezetében. *Korall* 8. (2007) 27. sz. 220.

⁶ A globalizáció folyamatértelmezéséhez lásd *Tomka Béla*: Globalizáció: jelentések és definíció. (HistGlob Working Paper 10.) Szeged 2023. 7. (<https://globtort.bibl.u-szeged.hu/wp-content/uploads/2023/06/histglobwp10.pdf>, letöltés: 2023. máj. 31.)

sorában, amelyeket a nagyobb, világszintű társadalmi, gazdasági változások elértek – ezt a párhuzamosan tárgyalt forrásokból hozott példákkal közvetlen módon is alátámasztom. A vidéki társadalom átalakulásának fázisait a parasztok mellé beemelt lelkészi és tanítói forrásokkal igyekszem árnyalni. (1. táblázat)

1. táblázat A felhasznált források főbb adatai

Cím	Település (Vármegye)	Szerző	Foglalkozás	Keletkezés ideje	Tárgyalt időszak
Gyüker-krónika	Külsőbócs (Zemplén vm.)	Gyüker I. József; Gyüker III. József és leszármazottai	földműves	1863–1866; 1889–1933; 1940–1944	1787–1944
Helle János feljegyzései	Alsónyék (Tolna vm.)	Helle János	lelkész	1821–1870	1821–1870
A vajszlói krónika	Vajszló mv. (Baranya vm.)	Kis Tóth Dániel	földműves	1830	1700–1830
Kátai Gábor krónikája	Karcag mv. (Jász–Nagykun– Szolnok vm.)	Kátai Gábor	földműves	1838	1700–1838
Arató Lajos visszaemlékezése	Szeghalom (Békés vm.)	Arató Lajos	tanító	1928–1934	1863–1934

mv = mezőváros

Mivel az egymást követő nemzedékek krónikáírásban valamelyest érintett férfijai mind Józsefek voltak, tisztázom, hogy az első krónikaíró Gyüker I. József (1799–1874) vagy Öreg Gyüker József volt. Eddig róla esett szó. A fia, Gyüker II. József (1836–1897) nem folytatta a krónikát, de az ő fia, Gyüker III. József (1862–1932) igen. Gyüker IV. József (1885–1914) még apja életében, az első világháborúban elesett, nem írt. Fia, Gyüker V. József (1909–1993 körül)⁷ tett néhány bejegyzést, majd felhagyott vele, hogy utána a lánya, Gyüker Erzsébet zárja le a krónikát 1944 eseményeivel.⁸ Elemzésem az unoka kéziratát az Öreg Gyükerével együtt megjelentető Igaz Mária gyűjtésén és a Sárospataki Kollégium levéltárában őrzött, Gyüker I. József által írt krónikán alapul.⁹

⁷ Köszönöm a tájékoztatást Szőnyi Tamás böcsi lelképásztornak, a Borsod–Gömöri Református Egyházmegye esperesének.

⁸ A születési és halálozási évek forrása a Gyüker család feljegyzései, a belsőbócsi református anyakönyvek (Family Search DGS 4704131. sz. tekercs) és a belsőbócsi állami anyakönyvek (Family Search DGS 4838079–4838081. sz. tekercs), valamint az 1869. évi népszámlálás felvételi ívei (Family Search DGS 8305504. sz. tekercs). Öreg Gyüker József krónikáját először Varga János közölte és dolgozta fel. – *Varga János: Öreg Gyüker József krónikája 1787–1866. Agrártörténeti Szemle 6. (1964) 3–4. sz. 453–472.*

⁹ Gyüker család feljegyzései i. m.; SRKTGy, Kt. 3635. Öreg Gyüker József Naplója 1787–1866.

A ház a családi élet legszűkebb tereként a családtagok születésének, halálának is a helye, ami az idővel mint egységgel egyre szorosabb kapcsolatban állt. Gyüker I. József számára ugyanis az óra egyszerre volt egy presztízsértékkel bíró tárgy és gazdálkodását segítő eszköz: „5–6 pengőn lehetet veni amijen szegény gazdának kelet”.¹⁰ Unokája viszont már feljegyi a nap mellett az órát is egy-egy családtag halálakor: „Zsófi kis jányunk meghalt Márcsius 19-ikén este 10 óraker”.¹¹ Az otthon terében viszont nemcsak a családtagok, de a beltelken szolgáló cseléd is élhetett: 1869-ben a 18 éves Bontsér Lajos szolgált Gyüker I. József és fia mellett. Gyüker III. József özvegyiségében alkalmazott egy szolgálót, ahogy írta: „Udvari mariska is mint házsvezetőnő [1925. november] 18-ikén foglalta el a hégét”, de a következő évben Udvari Mariska már Miskolcra ment szolgálni, „mer már nálam öszeszete magát, mer nem vót se lábbelié, se rendes ruhája”¹² – dohogott Gyüker. Az, hogy Gyüker III. József házsvezetőnek titulálja a szolgálót, az olyan életmódbeli igényt tükröző megfogalmazás, ami már nem a szegény, hanem a módosabb gazda sajátjának tulajdonítható.¹³ Az otthon nemcsak a családi élet és az önfenntartás legalapvetőbb tereként jelent meg, de mint a biztonság helye is: „az ablakok se olvatak ki a nagy hidegbe, ojan nagy hidegek vótak, hogy 32 fokot is meghalata”¹⁴ – írta bentről 1902-ben a krónikaíró unoka, ami nemcsak a benti meleg és kinti hideg világ közötti ellentétet jeleníti meg, de a nemzedékeken átnyúló közös élményről és a természet erejéről is árulkodik. Ebben az esetben ez csak az ablakig ért, de szabályozása előtt a Hernád gyakran ezt a legintimebb teret sem kímélte – ahogy azt nemcsak a krónika korábbi bejegyzései, de az 1869. évi népszámlálás felvételi íveinek két, a Vízaljasi utca 45. és 121. házszámhoz írt megjegyzése is tanúsítja: *elpusztult*.

A parasztoknál generációk sora őrizte az ősi telek helyének emlékét. 1830-ban Kis Tóth Dániel [*Az Nemzeti vagy eredeti Kronika* című művében (forráskiadásként *A vajszlói krónika* címen jelent meg) fontosnak tartotta feljegyezni, hogy dédapja az akkorra már Vajszló részévé vált Harasztiban született, és ő költözött be onnan, hogy aztán „vaiszlai után második házában” hunyja le a szemét. Ennek a relevanciája, hogy míg a Gyüker családban egy kézen maradt a föld, az ormánsági Vajszlóban – bár pont Kis Tóth esetében ez nem igaz – a nagycsaládok

¹⁰ Gyüker család feljegyzései i. m. 34.

¹¹ Uo. 46–47.

¹² Uo. 105–106.

¹³ Tehetősebb voltáról nemcsak a kisbirtoküzemelt felváltó kisüzemi gazdálkodása győz meg, de az is, hogy apja kisbirtokosként halt meg 1897-ben. – Belsőbócsi állami anyakönyv, halálozás, 34/1897. bejegyzés.

¹⁴ Gyüker család feljegyzései i. m. 59.

felbomlása gyakran a földek felosztásával járt együtt.¹⁵ Azonban nem könnyen találtak otthonra a falvak két, leginkább mobilis alsó és felső rétegének tagjai sem. Írásos emléket inkább az utóbbiak hagytak, mint Arató Lajos, aki Gyulaváriban született 1864-ben, és később huzamosabb ideig Szeghalmon volt tanító: „Az én tantermem a központon volt, a III. elemi leány osztály. A lakásom azonban távolabb volt, a Biszterczy-féle házban, melyet az egyháznak hagyott.”¹⁶ Nem is a kettő közti egykilométeres gyalogtáv, hanem az a fajta instabilitás tette távolivá a helyet, ami akkor mutatkozott meg, amikor a helyi lelkésztanító elhunyt, és beköltözhetett a helyére, a központba. A szolgálatával járó, változó lakhelye mozgásban tartotta, így már eleve nem eresztetett olyan mély gyökeret, mint azon családok, akiknek gyermeke(i)t tanította.

Az udvar

Gyüker I. József istállójában 1869-ben két herélt lova volt bekötve.¹⁷ A gazdálkodásban tehát fia segítségével és az említett két lóval szántottak. Egy tehene tejet adott, hat borja jól eladható volt a környező vásárokon. Ha húst kívánt volna, 16 sertése volt az ólban, de azokat hízlalásra tartották, ahogy már 1811-ben is vagy 1863-ban, amikor a kukoricát a törés után „hajastul hortuk fel a padra, ugy etetük a marhával, disznóval is csutkástul együt vagdaltuk, ugy etetük”.¹⁸ Sőt, inkább eladta, mint megette ínség idején: „1812-ik évre se tehenet nem fejtünk, se disznót nem öltünk, nyomorúságos esztendő vót ránk nézsvé.”¹⁹ A paraszti termelés üzeméhez számítanak tehát a kamrák, az istállók és az eszközállomány elhelyezésére szolgáló szén. A helyi állat-, de koncentráltan a marhatartás fejlesztését – 1956-ban megjelent tanulmányában, jelentős részben támaszkodva Öreg Gyüker feljegyzéseire – K. Kovács Péter a nyomorból való el-, illetve kivándorlással, valamint az egykézéssel történő kiútkeresés melletti, alternatív megoldásként mutatja be.²⁰ A paraszti kisbirtoküzem²¹ kisüzemmé fejlesztésének fontos előzménye volt a helybeni tejtermelés, így érthető, hogy a rétek kihasználása, a széna

¹⁵ *Koloh Gábor*: „Szántani lehet, de vetni nem muszáj”. Az ormánsági egykézés történetei 1790–1941. Bp. 2021.

¹⁶ Szeghalmi Könyvtár és Közérdekű Muzeális Gyűjtemény (a továbbiakban: SzKKMGy) T.86.84.1. Arató Lajos visszaemlékezése.

¹⁷ Family Search DGS 8305504. sz. tekercs.

¹⁸ Gyüker család feljegyzései i. m. 32–33.

¹⁹ Uo. 14.

²⁰ *K. Kovács Péter*: A falu tehene. Szerepe, jelentősége Böcs község szarvasmarhatartásának tükrében 1956. Néprajzi Értesítő 38. (1956) 280. Fejtegetései az egykéről és a kivándorlásról nem kellően alátámasztottak.

²¹ Ennek definiálására lásd *Koloh Gábor*: Nagybirtok és kisbirtoküzem. Uradalmi és családi gazdálkodás Baranya vármegyében a 19. században. [Megjelenés előtt álló kézirat.]

minősége visszatérő témája a krónikaíróknak. A kibontakozást amúgy lassan, ám jelentősen elősegítette az 1836. évi urbárium, majd az 1874. évi birtok- és letelekkülönítés,²² ami aztán a lábön hajtott jószág eladását is serkentette. A családi állattartás idővel számottevő változást mutatott. 1828-ban, a regnikoláris adóösszeírásban özvegy Gyüker Józsefnének (ő Makai Zsuzsanna, Öreg Gyüker József anyja) két ökre és egy borjatlan tehene (*vaccae steriles*) volt. Pontosabban, ez az ő nevén volt, de Öreg Gyüker már 1822-ben megosztozott a testvérével, így aztán, amennyi állattal tényleg bírt, azok a következők voltak: „jutót két ökör, egy tehen, egy tavaszi ökör, bornyu nekem is, a bátyámnak is”.²³ Juhokról itt sem és az 1869. évi adatok közt sem tesz említést, de, hogy időközben volt neki, kétségtelen: 1850-ben „vettünk Juhot, 12-en őszel két nyálba [nyájba], de nem soká használtuk, mert 53-ba Májusba mindenki elata, mivel a komeszának a hire mán ekor jóformán halatszot. a juhokat mindnyájan lucsrul vetük, mert már ekor ot megvót a komésza, nem engeték tartani, akiknek nem vót”.²⁴

Kátai Gábor krónikás könyvében a karám is – a gazdaság részeként – az otthoni üzem privát teréhez tartozott. Egy-egy természeti csapás az ebbe történő súlyos betörésnek hatott és ezt az érzést csak fokozta, ha a katasztrófa a szakrális térben is kárt okozott: „1816dik esztendőben Januarii 29dik napján olyan hó volt hogy az épületekkel meg egyezett a város bikáját marháját igen mind meg ölte a tornyot le hánta Hegyeli Jósit is meg ölte hétfűn szerdán találták meg ismét akkor gyümölsótóra olyan fergeteg lett hogy a karámoknál a juhott báránt igen mind meg ölte igen nagy árvíz lett akkor még az tanyák közt is minden hajlásba igen nagy vizek vóltak”.²⁵

Aratónál – szemben a paraszti életformát folytató Gyükerrel – a ház és az udvar mindaddig kevés funkcióval bírt, amíg meg nem házasodott. Pályafutása elején, Dobozon épp úgy járt tanítványai szüleihez disznótoros vacsorákra, mint ahogy szeghalmi hivatala idején a környéket járta. Itt kíséretet is kerített, akit rábeszél, hogy „minden vasárnap vigyen el hol egyik, hol másik községbe, még a pusztára is, leánynézőbe”.²⁶ Láthatólag Aratónak meglehetősen nagy nehézséget okozott az otthon megteremtése, ami mögött egyértelműen a hivatalához illő partner megtalálásának nehézsége állt. Arató esetében új ennek a párkeresési

²² K. Kovács P.: A falu tehene i. m. 282–285.

²³ Gyüker család feljegyzései i. m. 16–17.

²⁴ Uo. 24. A komésza vagy máshol komeszta a tagosítást jelentette, a latin commassatio szóból. – Galuska Imre: Határhasználat Kesznyétenben a parasztbirtok kialakulásától az 1945-ös földosztásig. Borsodi történelmi évkönyv 4. Szerk. Deák Gábor – Román János. Miskolc 1973. 40.

²⁵ Kátai Gábor krónikás könyve. S. a. r., bev. S. Püski Anna. Néprajzi tanulmányok. In: A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 39. Szerk. Balassa Iván – Újváry Zoltán. Debrecen 1982. 541–550.

²⁶ SzKKMGy T.86.84.1. Arató Lajos visszaemlékezése.

szakasznak a kihívásokkal, csalódásokkal együtt való bemutatása. Kétségtelen tény, hogy térérzékelését életének ez a szakasza is jelentősen tágította. Végül az egyik, Szeghalommal szomszédos település tanítójának a lányát vette feleségül.²⁷

A kisbirtoküzem

A paraszti kisbirtok és kisbirtoküzem közötti alapvető különbség az, hogy az utóbbit a telki állományon túli terjeszkedés, az új eljárásokra való nyitottság, a piacon való megjelenés és a munkaerőszervezés maximalizálása egyaránt jellemzi, míg előbbinél ezek közül egy vagy inkább több elem is hiányzott.²⁸ A világ-gazdaság wallersteini rendszerében az integrációnak meghatározó szerepe van, ami ezáltal a globalizáció teóriájában, illetve annak feltárása során középpontba kerül.²⁹ De mit tudhatott a 16. század óta integrálódó világpiacról a külsőbőcsi Gyüker Józsefek sora? Pedig vetett burgonyát, termesztett dohányt és a harmadik József számára fontos nóvum volt a szövetkezet, azaz a „Hangya” megjelenése a faluban.³⁰ Utóbbi a paraszti termelés szervezőjeként és ezzel üzemi fejlődésének csatornájaként meghatározó szerepet kapott életében, megteremtve a mindkét fél számára több-kevesebb (avagy nem teljesen arányos), de mindenképpen kölcsönös függést, azaz egy újabb elemét a globalizáció rendszerelméletének.³¹ A paraszti világ globalizációja tehát több fázisban, igencsak lassan és emiatt szinte észrevétlenül ment végbe.³²

Gyüker I. József a maga parasztgazdaságát 1822-ben, a bátyjával való osztozást követően alapította meg: „a vizsajon [Vízaljai utca] a kis [Kis] János házsát vetük meg neki és aba ment lakni” – majd a fent idézett, a jószágokra vonatkozó információközlést követően azzal folytatta, hogy – „a föld nálam marat, mivel az édesanyámat én tartotam; a szérüs kert pedig a bátyámé let”.³³ Az öröklött telek-állomány legfontosabb részei (azaz a beltelek és a szántó) tehát az ő kezére kerültek.

²⁷ Arató Lajos és Kis Mária házasságára a vésztői református templomban került sor, 1890. június 4-én. A tanúk a vőlegény barátai, a szeghalmi orvos és a túrkevei kántor voltak. Kun Béla lelkész, szintén Arató közeli barátja, nem mulasztotta el kivastagítani a házaspár nevét, hogy kitűnjenek a földművesek és napszámosok közegeből. – Vésztői református házassági anyakönyv, 21/1890. bejegyzés. (Family Search DGS 8265450. sz. tekercs)

²⁸ *Koloh G.*: Nagybirtok és kisbirtoküzem i. m.

²⁹ *Tömka B.*: Globalizáció i. m. 19–20.

³⁰ *Klein Gábor – Péchy-Horváth Rezső*: Községi adattár. In: Borsod vármegye. Borsod, Gömör és Kishont k. e. e. vármegyék. Szerk. Csíkvári Antal. (Vármegyei Szociográfiák 5–6.) Bp. 1939. 81.

³¹ *Tömka B.*: Globalizáció i. m. 23.

³² Itt szeretném kifejezni a hálámat Halmos Károlynak, akivel erről a kérdésről többször is hosszan beszélgethettem. Hasznos észrevételei, tanácsai hatással voltak a szövegben megfogalmazott következtéseimre.

³³ Gyüker család feljegyzései i. m. 1617.

Telki állományukon kívül a vénhegyi szőlőn is megosztottak, míg Gyüker József meg nem vásárolta azt is a testvérétől. 1859-ben „vetem meg a nagy [Nagy] Mihájtól a kovarta földet 1190 forintér”.³⁴ Bővült tehát az üzem. Az eddigi példák sora is mutatja, hogy nemcsak a telki állományon túli terjeszkedés, de a piacon való megjelenés is jellemezte Gyüker gazdálkodását. Állatállományát, amikor tudta, növelte, a szántáshoz ökrei helyett idővel lovakat fogott be (ez nyitottság az új eljárásokra, akárcsak az új növények terjedése – még ha később fel is hagytak vele). A kisbirtoküzemi fejlődés útján volt Gyüker, és gazdasága fejlesztését feljegyzéseinek írása is elősegítette, hiszen ami számára még az emlékek lejegyzésére szolgált, unokája keze alatt idővel egyre inkább egy gazdálkodási napló jellegét öltötte. Gyüker III. József szintén növelte a gazdálkodási üzem állományát: „1892. Március 1-én vetem meg Gyüker Julcsa testvéremtől a nagy réti földet a jusából, 350 forintér. 1891-be vót legelsőb a berzseki pap földjébül 1 köblös 14 forintér, így kezstem meg a gazdálkodást, adig nem engete a szüleim, hogy legyen valami.”³⁵ – 1892-ben éltek még a szülők, így a nővér jussa minden bizonyonnyal a hozománya volt (1876-ban ment férjhez, helyben).³⁶ Van azonban ebben a bejegyzésben több, a család gazdálkodására jellemző fontos részlet. Egyik, hogy a gazdálkodása „megkezdéséhez” magának kellett földet szereznie, ami képesítési feltételként is értelmezhető a szülei részéről. A másik pedig, mivel a szülők között engedélyéről írt, feltételezhető, hogy a családi gazdálkodás iránya, jövője nem kizárólag az apja döntésétől függött.

2. táblázat A vizsgált települések legfőbb térbeli és népesedési adatai

Település	Régió	Lakosságszám (fő)			Terület 1865-ben (kataszteri hold)	Népsűrűség 1869-ben (fő/km ²)
		1785	1869	1941		
Alsónyék	Dél-Dunántúl	724	998	1991	3172	55
Karcag	Észak-Alföld	7236	14 486	25 551	65 566	38
Külsőbócs	Észak-Magyarország	464	641	915	6548	17
Szeghalom	Dél-Alföld	2675	7255	10 712	36 100	35
Vajszló	Dél-Dunántúl	779	1187	1732	2916	71

Forrás: *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára* vonatkozó kötetei; *Magyarország művelési ágak szerinti területe és földjövödelme*. Buda 1865.³⁷

³⁴ Uo. 28.

³⁵ Uo. 46.

³⁶ Belsőbócsi református anyakönyv, házasság, 5/1876. bejegyzés.

³⁷ „Magyarország történeti statisztikai helységnévtára” című sorozat vonatkozó kötetei: 3. Békés megye. Szerk. Virágh Ferenc. Bp. 1993; 9. Borsod–Abaúj–Zemplén megye. Szerk. Turkovics Barnabás.

A paraszti kisbirtok(üzem) gazdálkodási profilját a térben meghatározza maga a táj, amelyben működik (2. táblázat); épp annyira a táj szerkezete, a föld minősége, mint a legerősebben ható természeti erők. A „tér mint táj – a természet megtapasztalásának története”³⁸ – írta Jürgen Osterhammel, rámutatva, hogy a táj kortárs értelmezése segítségünkre van a kulturális sajátosságok feltérképezésében, annak ellenére hogy maga a vizsgált társadalom nem feltétlenül, sőt leginkább nem rendelkezett tájtudattal. „Parasztnak a természet nem táj: nem kívülről nézi, nem gyönyörködik benne, de nem is támad föl a vágya, hogy leigázza. [...] Parasztnak csak egy tája van, amelybe beleszületett s amihez úgy hozzánőtt, hogy nem is tud róla.”³⁹ – természet és paraszt szimbiózisát Erdei Ferenc fogalmazta meg így. A Gyükeres esztétikai értékítélete az időjárásra, a termésre vonatkozott. 1813-ban „Augusztus 26-ikán szép napfényes idő vót, a keresztek széljel rakni, szárajtani mentünk ki az Anyámal a palagra járóba”, vagy 1862-ben: „csupa száraz porba vetetük három hét múlva szép eső let rá, megázot, ameddig szántva vót. némejek ekor szántotak, vetetek, meletem mészáros miháj is, a vetése szépen kiköt, szépen nevekettek, mivel egy egy kis eső érte”.⁴⁰ Gyüker III. József számára pedig szép volt a búza, szép volt a vetés: „Május is nevelő vót még a föld ki nem szárat, mer májusba nem vót eső. az őszi vetésekre nem vót eső, az nagyon jó vót, mer sok részi meg rogyot vóna, a tavaszi vetések egy kicsit megsinleték, de azért azok is szépek vótak.”⁴¹ (1890)

A természet adott is, el is vett. „Parasztnak a természet nem is ellenség: erő, amit tiszteletben tart és elem, amelyben benne él.”⁴² Gyüker I. József bejegyzései között visszatérően megjelennek a Hernád áradásai, melyek közül az 1834., 1837. és 1855. évi volt különösen emlékezésre méltó. (Utóbbit követően kezdődött a folyó szabályozása.) Öreg Gyüker és unokája bejegyzéseit egybevetve, e vonatkozásban feltűnő, hogy Gyüker I. József a katasztrófa mértékét elsősorban a házak pusztulásával jelzi. 1834-ben a nagy árvíz „megszaggatta” Gyüker Pál kertjét, aki nem várta meg a következő csapást, s „a Belső faluba [Belsőböcsre] ment lakni”. 1837-ben „a víz többször dühösködvén ebe az évbe elszagata a Kis István házát, Gyüker Miháját, Sándor Józsefét, varga györgyét, Nagy Pálébul is egy darabot”.⁴³

Bp. 1996; 10. Tolna megye. Szerk. Jeney Andrásné – Tóth Árpád. Bp. 1996; 14. Jász–Nagykun–Szolnok megye. Szerk. Szikszai Mihály Sándor – Tóth Árpád. Bp. 1999; 18. Baranya megye. Szerk. Kovácsics József – Ódor Imre. Bp. 2001.

³⁸ Jürgen Osterhammel: *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton 2014. 94–104.

³⁹ Erdei Ferenc: *Parasztok*. (Erdei Ferenc összegyűjtött művei 1.) Bp. 1973. 19.

⁴⁰ Gyüker család feljegyzései i. m. 14–15., 30.

⁴¹ Uo. 43.

⁴² Erdei F.: *Parasztok* i. m. 19.

⁴³ Gyüker család feljegyzései i. m. 19–20.

A nevek nemcsak a rokonok, ismerősök, de a paraszti üzemek sérülését, pusztulását is jelzik. A krónikában felsoroltak közül azonban a legnagyobb pusztítást az 1855. évi árvíz végezte. Ekkor pusztult el a bátyjának vett Vízaljai utcai ház is. 1850 és 1855 között megsemmisült vagy megsérült a külsőbőcsi porták mintegy tizede. Sorra pusztultak a házak a Kertekesi és a Vízaljai utcában, hogy aztán vagy a földesúr jóindulatából kapjanak segítséget, vagy a maguk kertjébe építsenek házat. Az 1852 és 1872 közötti bőcsi református anyakönyvekben mindenestre sorjáznak az olyan bejegyzések, amelyeknél nem tüntették fel a házszámot: a 116. számtól fölfelé ez már egyöntetűen így volt, pedig a népszámlálás során 138 helyet rögzítettek. Ezt az ellentmondást példázza Benedek György esete, aki 1869-ben a 135. szám alatt lakott, míg az előző évben meghalt lánya bejegyzésekor nem tüntettek fel számot. Igaz, hajléka nem is ház, hanem kunyhó volt. Gyűker III. Józsefnél viszont ez a természeti erő már nem jelenik meg, köszönhetően a folyószabályozásnak. Ez a technikai fejlődés lehetővé tette számára a biztonságosabb gazdálkodást. És íme, véglegesen megfordult a rend: míg eddig a parasztok alkalmazkodtak a természet erőihez, most már ők igyekeztek annak erejét hatalmuk alá vonni. Újabb lépés volt ez a modern világ felé, illetve felől, szinte észrevétlenül. A természetet uraló helyzet a világfelfogásukban is változást hozott: az árvíz pusztításától való védelemért már nem kellett többé az Istenhez fohászkodniuk.

Az árvízre, mint a többi elemi csapásra is, nemcsak a gazdálkodási tér sérülése miatt, de a saját legbelsőbb szférájukba való behatolása miatt is érzékenyen reagáltak. A saját gazdálkodási tér személyes térként történő felfogása magyarázza, miért lepődött meg a kisújszállási Szabó Lukács a vele interjúzó Szilágyi Miklós kérdésén, jelesül, hogy pusztán kíváncsiságból gyermekként vagy legényként „bekószálta volna-e az egész Kisújszállást”.⁴⁴ Szabó válasza, vagyis, hogy nem volt rá szüksége, mert gyermekként a játszótársai is a környéken laktak, azonban nem kielégítő. Nemcsak arról van szó, hogy nem létezett falun *flâneur* ('kószáló'), hanem aki valahova ment, oda céllal ment, és ha egy gazda egy másik gazda birtokára elment, rögvest felmerült a kérdés, hogy milyen szándék hajtotta oda. A falu belső tere pedig közel sem volt akkora, hogy ne lehessen pillanatok alatt feltérképezni, különösen annak, aki oda született.

⁴⁴ Szilágyi Miklós: A személyes paraszti tudás érvényessége. Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztgazda emlékezetében. (Néprajzi tanulmányok) Bp. 2006. 20.

Falu és régió

A falu

A 3. táblázatban Öreg Gyüker József és az unokája által említett térbeli helyeket csoportosítva összegeztem. A táblázat fejléce néhány megjegyzést igényel. A *helyben* a Kisböcsön belüli területet jelöli (ezt részletezi a 4. táblázat). A *folyó* többnyire a Hernádot jelenti, a *település* csoportba különböző, főleg környékbeli lokációk tartoznak, míg a *régió* nagyobb egységeket (például túl a Tiszánt) takar. A *megye* nem csak Zemplént jelöli, voltaképp a vármegyéről mint egységről való gondolkodást tükrözi. Országok és kontinensek említése szintén előfordul náluk.

3. táblázat A Gyüker család feljegyzéseiben említett helyek megoszlása

Évtized	helyben	folyó	település	régió	megye	ország	kontinens	az említések száma összesen
Gyüker I. József (1799–1874)								
1800–1809	3	0	2	0	0	2	0	7
1810–1819	19	1	6	0	0	2	1	29
1820–1829	7	0	3	0	0	1	0	11
1830–1839	23	2	11	0	1	0	0	37
1840–1849	9	5	49	3	3	0	0	69
1850–1859	46	10	20	3	0	0	0	79
1860–1866	23	6	29	4	1	0	0	63
összesen	130	24	120	10	5	5	1	295
arány	44,07	8,14	40,68	3,39	1,69	1,69	0,34	100,00
Gyüker III. József (1862–1932)								
1880–1889	14	5	5	0	2	0	0	26
1890–1899	11	3	9	2	0	0	0	25
1900–1909	14	4	13	3	0	1	0	35
1910–1919	16	3	16	9	1	16	2	63
1920–1930	43	6	14	9	0	9	1	82
összesen	98	21	57	23	3	26	3	231
arány	42,42	9,09	24,68	9,96	1,30	11,26	1,30	100,00

Forrás: *Gyüker család feljegyzései* i. m. 11–120.

A táblázat néhány, a két generáció közötti változásra is rámutat. Az ifjabb Gyüker kevesebbet írt helyekről, többet az árakról: keze alatt a krónika gazdálkodási napló jellegét öltött. A folyó szerepe mindkét szerzőnél meghatározó. Az Öregnél a Hernád és a Tisza mellett, a Sajó is többször említésre kerül: 1855-ben azért, mert akárcsak a Hernád mentén, olyan bőven termett takarmány, hogy „Senki nem ment Böcsrű a tisza melé szénát csinálni, de a tisza mejékiek szükségét látván a takarmányba, a

sok árvíz miá, úgy hogy sokan eljötek a hernád melé kaszálni és szénát veni”.⁴⁵ De megemlítette a Sajót annak kapcsán is, hogy 1849-ben miként vonultak rajta vissza a magyar honvédek, és 1859-ben, amikor elkészült felette a vasúti híd – a meghatározó innováció terjedésének⁴⁶ helyi momentumaként. Gyüker III. Józsefnél már csak a Hernád és a Tisza szerepel, utóbbi elsősorban a fentiekben is említett, az állattartás megkívánta szénavásárlás miatt. A régió szerepének megnövekedése mögött viszont nem elsősorban a gazdasági, kereskedelmi tevékenység extenzivitásának fokozódása állt, hanem a távolabbi vidékek életéről, eseményeiről szerzett információk rögzítésének igénye. Ez elsősorban az első világháború időszakára, illetve az azt megelőző és különösen az azt követő évekre volt jellemző. 1900. július 11-ére keltezve írta, hogy „sok jó eső leestet és ojan erős zsvatar vót, hogy pest tájékán a kupék tetejit is felszagata és a gyorsvonatokat 7–8 órát visszatartotta és nem kishejen, hanem országszerte”.⁴⁷ Megnőtt viszont a nagyobb régiók (Kárpátok, Maros szigete, Erdély, Bácska) említésének az aránya a háborús események hatására, ami már a külvilág eseményeinek a Kisbócs 22. szám alá történő beszűrődését igazolja.

A horizont kitágulását azonban megelőzte magának a falunak az érzékelése. A világ a paraszt számára ugyanis – akárcsak a középkori ember esetében – elsősorban a saját közössége, vagyis a faluja.⁴⁸ Gyüker I. Józsefnek éppúgy, mint az unokájának, Kisbócs volt az általa belátható világ magja. Igaz, mindketten tisztában voltak az azon kívüli világ tágasságával, de tartalmáról csak Gyüker III. Józsefnek sikerült közvetett, de erősen személyes tapasztalatot szereznie (a fia elesett az első világháborúban). A falu alakját – az 1860-as, 1870-es évek kataszteri térképének hiányában – a második katonai felmérés térképe mutatja.⁴⁹

A falu, ahogy látható, a Hernád szorításában élt, főutcája azt követte, temetőbe futó két nagyobb utcája is afelé gravitál. A falu a török uralom után, 1689-ben kelt új életre, Rákóczi-, majd Aspremont-, végül Erdődy-birtok. Temploma Belsőbócsön volt, a külsőbócsi népmozgalmi eseményeket ezért ott rögzítették. Előbb Zemplén, majd Borsod vármegyei település.⁵⁰ Háborgott is emiatt Gyüker III. József: „84-be átal teték Külső Bócsöt borsodba, adig pedig Zsemlény vót, mer elata falut 6 ember pap szavára titokba, hogy jóban lesz sorunk, de csalódtunk.”⁵¹ A külsőbócsi társadalmi rétegződés térbeli különbségei – ahogy Braudel írta: „a tér szerveződése

⁴⁵ Gyüker család feljegyzései i. m. 25–26.

⁴⁶ *Tömka B.*: Globalizáció i. m. 17.

⁴⁷ Gyüker család feljegyzései i. m. 55–56. A pár napos késéssel rögzített jelentős viharról a július 8-i Pesti Napló részletesebben tudósít. – Országos eső és vihar. Pesti Napló, 1900. július 8. 9.

⁴⁸ *Pócs Éva*: Néphit. In: Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Szerk. Dömötör Tekla et al. Bp. 1990. 619.

⁴⁹ A projekt honlapja: <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary>, letöltés: 2023. júl. 31.

⁵⁰ *Klein G.* – *Péchy-Horváth R.*: Községi adattár i. m. 80–81.

⁵¹ Gyüker család feljegyzései i. m. 39.

önmagában egyenlőtlenségeket és hierarchiákat teremt⁵² – különben meg is látszottak. 1869-ben az első számú házhely nemes Nagy Gábort illetve, míg a zsidók többnyire egy-egy utca végén laktak, és a falu szélén, az utolsó házsorszámok alatt, de kunyhókban Zsiga András, a helyi muzsikus cigány, Böck János pásztor, továbbá Benedek György, Oláh Mihályné és Csörgő Pál.⁵³

Kintebb a határ az életük, a munkájuk tere volt:⁵⁴ évről évre a gazdálkodás ritmusa az időjárás függvényében. „Határja mindenféle vetést jól terem, réttyei gazdagok, legelője elég” – írta róla Vályi András az 1796-ban kiadott országleírásában, és ilyennek mutatta be Fényes Elek is.⁵⁵ A határra épülő gazdasági és kulturális élet mély sérülését jelentette, amikor 1919-ben a románok megszállták a falut: „nem lehet leírni a kárt, a munkával is el voltunk maradva, nem lehetet a határba kimeni május 24-ikén már menekülni kellett [...] Junius elején gyötünk vissza a nagy pocséklásra, minden úgy széjel vót hányva [...] a határba se vót szabad kimeni, mer a gojő gyakran megfordult és aztán azt se tutuk, mihe fogjunk”.⁵⁶

Arató Lajosnál a falu határa kevés, és jellemzően más szerepet kapott, mint a földet művelő családoknál. Szeghalomra érkezését követően fejleszteni kívánta a majális ünneplésének helyben gyakorolt szokását, hogy az ne pusztán a folyóparton való kötetlen játszadozásból, a tanítóknak pedig a heveréséből álljon, hanem a pihenés aktív legyen. „Volt Szeghalom községnek a Berettyó mellett egy kis erdeje [...] Királyerdőnek hívták [...]. A következő év május havában odavezettük az iskolás gyermekek seregét. Mi – két fiatal tanító –, szép gyermekjátékokkal, dalokkal szórakoztattuk a szülőket és a megjelent hölgyeket és urakat.”⁵⁷ Hogy kartársai nagyrészt kivonták ez alól magukat, nem meglepő. Ami viszont itt fontosabb, az az erdőnek, a gazdálkodás e speciális helyének a szórakozásra, pihenésre való használata az 1880-as évek végén. Miközben Gyüker III. Józsefnek 1911 őszén épp az okozott örömet, hogy végre vághatták az ónodi erdőt és ezzel szekérszámra juthatott olcsó gallyhoz. Arató viszont eközben új funkciót adott a helyi erdőnek (ebben különben deáksgája debreceni éveit inspirálhatták), amely ezzel a közösség körében is új jelentést nyert.

⁵² *Fernand Braudel*: Franciaország identitása I–II. Bp. 2003–2004. I. 128.

⁵³ Népszámlálás: Zemplén (megye), 1869. Family Search weboldal, DGS 8305504. sz. tekercs. (Online hozzáférés: <https://www.familysearch.org>, letöltés: 2023. júl. 31.)

⁵⁴ *Bárth János*: Település. In: Magyar Néprajz IV. Életmód. Szerk. Balassa Iván et al. Bp. 1997. 68. „A határban lenni nem jelent elkülönülést a falu népétől vagy magányt – hanem éppen fordítva, találkozásokra való bővebb alkalmakat. A faluban a házak elrejtik az emberek tevékenységét, a határban azonban, ameddig a szem ellát, látni lehet, hogy ki van kint a földjén, és mit csinál.” – *Fél Edit – Hofner Tamás*: „Mi, korrekt parasztok...”. Hagyományos élet Átányon. (Korall társadalomtörténeti monográfiák 1.) Bp. 2010. 70.

⁵⁵ *Vályi András*: Magyar országnak leírása. Buda. 1796. 261.; *Fényes Elek*: Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pest 1837. 407.

⁵⁶ Gyüker család feljegyzései i. m. 86.

⁵⁷ SzKKMGy T.86.84.1. Arató Lajos visszaemlékezése.

4. táblázat A Gyüker család feljegyzéseiben előforduló,
Kisbőcsön belüli helyek megoszlása

	ház	kert	épitmény	szántó	rét	legelő	major	vasút	egyéb	az említések száma összesen
Évtized	Gyüker I. József (1799–1874)									
1800–1809	0	3	0	0	0	0	0	0	0	3
1810–1819	2	5	3	3	1	0	1	0	4	19
1820–1829	0	0	1	1	3	0	0	0	2	7
1830–1839	12	8	2	0	0	0	0	0	1	23
1840–1849	2	2	3	1	1	0	1	0	0	10
1850–1859	21	1	3	2	11	1	3	3	1	46
1860–1866	1	0	1	2	14	2	0	1	1	22
összesen	38	19	13	9	30	3	5	4	9	130
arány	29,23	14,62	10,00	6,92	23,08	2,31	3,85	3,08	6,92	100,00
Évtized	Gyüker III. József (1862–1932)									
1880–1889	0	2	5	2	0	0	0	3	2	14
1890–1899	0	1	1	3	3	0	0	2	1	11
1900–1909	2	1	0	7	2	0	0	1	1	14
1910–1919	2	0	3	6	1	1	0	0	3	16
1920–1930	1	0	5	30	0	3	0	1	3	43
összesen	5	4	14	48	6	4	0	7	10	98
arány	5,10	4,08	14,29	48,98	6,12	4,08	0,00	7,14	10,20	100,00

Forrás: *Gyüker család feljegyzései* i. m. 11–120.

A 4. táblázatban az előzőben feltüntetett *helyben* oszlopot mutatom be részletesen. A házak említése, ahogy jeleztem, visszaszorult a szabályozás hatására, a kert és a rét helyett – az unoka számára – fontosabbá vált a szántó, míg a vasút a közös érdeklődés tárgyát képezte megjelenésétől egészen a századfordulóig. Ez a változás a gazdálkodás fő profiljában való elmozdulást tükrözi, ami a nagyobb intenzivitást igénylő szántóföldi termelést serkentette. De a lényegi profilváltást nem is ez, hanem a már többször említett, a kisbirtoküzemet kisüzemmé elősegítő szövetkezet idézte elő: „A külső Bőcsi fogyasztási szövetkezet is [1921.

január] 20-ikán indult meg 50000ezer koronával, a Buzsáér atak 1300 forintot mázsájáér.”⁵⁸ Később, 1924-ben: „a szövetkezetet is 16-ikán szenteltük fel nagy pompával; 24-nek az őszén készült, én is 5 mázsa buzsát attam bele két millió értékbe, 10 percsentre – ez a szövetkezet 1921-be kezsődöt”.⁵⁹ Továbbá „1925-re 92 mázsa buzsám vót kiadva, újra 20 százalékos kamatra; a szövetkezetet építkezéséhe 5 mázsát kamatra, 1924. október 1-én.”⁶⁰ A Hangya Gyüker III. József termelését mélyrehatóan átalakította, szervezte; árukészletével így megvalósította a gazdasági – és vegyük hozzá –, kulturális diffúziót. Egyúttal – a szövetkezet jelentős állami támogatottsága miatt – a rendszer működőképességének fenntartásában is érdekeltté tette.

Kisbőcsön illetve a párhuzamként hozott falvakban – reformátusok lévén – a szakrális helyek száma korlátozott volt. Kisbőcs településszerkezeti rendjét a temető és a Hernád szabályozta, de a Belsőbőcsön található templomot magukénak is tekintették.⁶¹ A Gyükerék feljegyzéseiben a templom nem kapott különösebben nagy hangsúlyt. Ha említik is, szinte csak viszonyítási pontként lokalizáláskor: „Belső Bőcsön a falu kertnél bejöt a faluba, minden laposab hejet ellepet és templomnál a malom alá fojt le.”⁶² (1813); „Ágyuk vótak Kiszögezsve, it a hid végén Zsámba János kapuja előtt két ágyú vót kiszögezsve egyenesen a templom ajtajának”.⁶³ (1849). 1927-ben kitisztították a templom gombját, majd – adakozásból, teszi hozzá – bevezették a villanyt. Talán csak a román megszállás következményeinek sorolásakor érezhető némi érzelmi többlet, de az sem az áhítat, inkább a felháborodás hangja: „a templomot is úgy megrongálták, hogy nem lehetet belemeni tiszteletre, de még egyes házsakat is”.⁶⁴ De nem írnám ezt a világias attitűdöt az egyéni hitélet „számlájára”, sokkal inkább az egyházhoz fűződő viszonyára. Kátai Gábor, amikor a szomszéd település temploma lángra kapott, az okokat kutatva mélyebb összefüggést feltételezett: „1828ba július 11dikre viradóan égett meg a kisujszállási templom a Pap házzal együtt az Úrnak boszszúálló haragja emésztette meg”.⁶⁵ Hogy a bosszú a helység prédikátorát célozta-e, vagy a református közösséget, nem tudni.

⁵⁸ Gyüker család feljegyzései i. m. 90.

⁵⁹ Uo. 102.

⁶⁰ Uo. 103–104.

⁶¹ A szakrális terek szervezőerejéről lásd *Niedermüller Péter*: Térformák és térhasználati szabályok a falusi kultúrában. *Kultúra és Közösség* 8. (1981) 5. sz. 78.; *Silling István*: Immaculata-emlékművek a Bácskában. *Ethnographia* 122. (2011) 305.

⁶² Gyüker család feljegyzései i. m. 15.

⁶³ Uo. 22.

⁶⁴ Uo. 86.

⁶⁵ Kátai Gábor krónikás könyve i. m. 542.

A régió

A 3. táblázat kapcsán már kitértem a különböző régiók említésének hátterére, különösen arra, hogy e mögött inkább a tágabb körből való tájékozódás igényének fokozódása, a tényleges kapcsolatok expanziója állt. Ezt a megállapítást további két mutató segítségével is alá tudom támasztani. Egyrészt az említett települések távolságával, másrészt az exogám házasságkötések sajátosságával.

5. táblázat A Gyüker család feljegyzéseiben említett települések távolsága Kisbőcstől évtizedenként

Évtized	Az említett települések száma	Átlagtáv (km)
	Gyüker I. József (1799–1874)	
1800–1809	2	221,50
1810–1819	5	500,00
1820–1829	3	23,60
1830–1839	10	23,42
1840–1849	43	75,60
1850–1859	18	30,21
1860–1866	27	36,26
nincs adat	11	–
Gyüker III. József (1862–1932)		
1880–1889	5	13,00
1890–1899	7	37,43
1900–1909	11	19,25
1910–1919	15	97,61
1920–1930	11	25,35
nincs adat	9	–

Forrás: *Gyüker család feljegyzései* i. m. 11–120.

A Gyükerek által említett települések vizsgálata (5. táblázat) rámutat, hogy a távolabbi lokációk emlegetése a háborús évtizedekre korlátozódik (a francia háborúk apropóján emlegeti Öreg Gyüker József Lipszét és Párizst, a szabadságharc leírásakor megjelennek a legfőbb helyek: többek között Világos, Komárom és az első világháború idején is hasonló a helyzet: például Varsó, Przemysl). Ezekről eltekintve azonban egy 20–30 kilométeres átmérőjű kör a Gyükerek megtapasztalt, személyes világa. Sőt, Gyüker III. József idejére még szűkül is a régió, amit az magyaráz, hogy az állattartásról a szántóföldi művelésre került gazdálkodásának a súlya.

Ez a 20–30 kilométeres kör igazából azokat a településeket fedte le, amelyeknek a vásárait látogatták: Miskolcot, Ónodot, Sajókeresztúrt, Szikszót és Szerencset. A vásárok tehát alkalmat kínáltak a körzetbeli „világjárásnak”,

kilépni a faluból pedig új információk gyűjtésére adott lehetőséget: a vásárok tehát ugyancsak a kulturális diffúzió terepeiként jöttek számításba. A vásári kapcsolatok a tágabb piacba történő, mélyülő integrációt biztosították, de még nagyon szoros határokon belül. Ebből a szempontból a szövetkezet a faluban úgy vált előrelépéssé, hogy e téren visszalépésnek tűnt, hiszen a gazdák kevésbé léptek ki a faluból. Ezen túlterjeszkedniük azonban már nem lett volna költséghatékony döntés. Miskolc volt tehát Böcsnek a *város*, éppúgy Vályi országleírásában, mint Gyükereknek nemzedékről nemzedékre.⁶⁶ A vasút sem hozott *számukra* kitörést, hiába ment Pestig,⁶⁷ hiszen ők ki tudtak bontakozni helyben, képesek voltak fejlődni, hozzájuk más utakon érkezett el a nagyvilág. A vásárok egyben ünnepek is voltak: „József napkor az ónodi vásárra bátran lehetett a jégen menni”⁶⁸ (1831), de a természeti erők itt is keresztülhúzhatták a gondos paraszti számítást: „felátadt az északi kegyetlen hideg szél, azt a havat ami eset az előtt, a laposokba öszehorta. A szikszai vásárra nehezen lehet elmenni”⁶⁹ (1865); „a Miskóczi vásár 2 hétel hátrálodot a hó miá odáb”.⁷⁰ Volt azonban még egy fontos változás a két Gyüker helyzetében: az ifjabb feljegyzései között ugyanis már gyakrabban olvasható, hogy a környéken és a szomszédos falvakban mi termelt jól és mi nem. Ez pedig már a rendszeres vásárolás gyakorlatára utal, vagyis az áruszállítás helyett a tényleges árukereskedelmi magatartás kialakulását sejteti.⁷¹

A tolnai Alsónyéken viszont a helyi lelkész, Helle János már 1821-től folyamatosan Pestre vetette a tekintetét: az „árvíz úgy megáradt, hogy amint a Pestről utazók mondták, az egész pesti piac, Pestnek felé része, Óbuda, Budának alsó része a vízi város egészen vízben volt; következésképpen Nyéken is a töltést elvitte, a Déllőre és az Oskola Ház udvarába is bejött”.⁷² Hogy az alsónyéki prédikátor számára miért bírt a pesti helyzet relevanciával, azt a fenti bejegyzés elárulja. Sőt, 1838-ban „A maradék hó jég, víz miatt tájunkról a Kereskedők Pestre nem mehettek, vissza jöttek”.⁷³ Ráadásul Helle nem csak a kereskedőktől értesült a Pesten lezajlott eseményekről; leírja ugyanis, hogy „az április hónapban jött Jelenkor című Magyar Újságból olvasta az ezeket feljegyző Pestről, hogy Pesten a házak száma 4581 volt és ezek közül 1146 maradt

⁶⁶ Vályi A.: Magyar országnak leírása i. m. 261.

⁶⁷ K. Kovács P.: A falu tehene i. m. 282.

⁶⁸ Gyüker család feljegyzései i. m. 18.

⁶⁹ Uo. 35.

⁷⁰ Uo. 35–36.

⁷¹ Uo. 64.

⁷² Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár (a továbbiakban: MMgMK) IV. 456. Helle János feljegyzései (1821–1870).

⁷³ MMgMK IV. 456. Helle János feljegyzései (1821–1870). 3.

épségben, 1154 reparállásra vár, 2281 ház pedig összevedült”.⁷⁴ És amit olvasott, az pontosan így szólt: „Hivatalos összeírás szerint Pesten összesen 4581 házhely találtak, ’s az árvíz e’ roppant mennyiségből csak 1146 házat hagyott meg épségben, 2281 ház egészen összedőlt ’s 827 csak nevezetes javítás után fog főnállhatni.”⁷⁵ Helle feljegyzéseiben viszont leginkább az az elgondolkodtató, hogy vajon mennyire tudták az alsónyéki kereskedők és gazdák az ismereteiket kamatoztatni. Törekvésük kimerült volna az ár elleni védekezésben, ami gyorsabb lehetett, mint maga a híráramlás? Esetleg a saját gazdaságuk felkészültebb igazgatására törekedtek, miközben közvetve vagy közvetlenül, de sokat érő tudást közvetítettek a falu gazdáinak? Különben nem kellett a falu első értelmiségijének lenni ahhoz, hogy valaki tágabb régióban gondolkodjon: Kis Tóth Dániel a családja sorsának bemutatásakor leírja, hogy apja a Dráva menti Ormánságból Veszprémig, Győrre is eljutott a sertésekkel, de kupeckedett a Drávától délre is, ahogy az az ormánsági gazdacsaládok esetén gyakorlat volt. Minderre a nagycsaládi együttélés adott lehetőséget, de azok felbomlása a hatékony gazdasági üzemszervezést is visszavetette.⁷⁶ Mindenesetre az, hogy Kis Tóthék régiója ennyivel kiterjedtebb volt, már évtizedekkel korábban lehetővé tette, hogy az apjának nemhogy egy, amolyan szegény gazdának való órája, hanem két zsebórája és egy faliórája is legyen!⁷⁷ Ezzel szemben Kátai világa jóval behatároltabb volt: a Tisza túlsó fele, de még inkább a környékbeli falvak jelentették számára a külvilágot: az égő kisújszállási templom vagy a kunmadarasi megfagyott emberek.⁷⁸

Nem lehet néhány forrásból általános érvényű regionális következtetéseket levonni, de az bizonyos, hogy a paraszti világban is megvoltak azok a csatornák, amelyek a kulturális diffúzió érvényesülését lehetővé tették, mint például az említett vásárok, de még inkább az olyan elementáris térélmények, mint a szabadságharc vagy a világháború. Bár Gyüker I. József a szabadságharcban, Gyüker III. József az első világháborúban nem vett részt, mégis jelentős volt a személyes érintettségük: előbbinek Samu nevű fia harcolt a csatákban, utóbbinak a fia pedig elesett Varsó alatt. A régió szerepének felértékelődését a kisbocsiak körében jól mutatja a házassági körzet vizsgálata a 18. század végétől a 20. század elejéig.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Jelenkor, 1838. március 28. 96.

⁷⁶ Koloh G.: Nagybirtok és kisbirtoküzem i. m. 119–120.

⁷⁷ A vajszlói krónika 1830. In: *Mándoki László: Ormánság népeletéből*. A Kiss Géza Ormánsági Múzeum állandó kiállításának és szabadtéri bemutatóinak vezetője. (A Janus Pannonius Múzeum füzetek 18.) Sellye 1979. 52–70.

⁷⁸ Kátai Gábor krónikás könyve i. m. 541–550.

6. táblázat A bőcsi reformátusok házasságkötésének száma a vőlegény és menyasszony születési helye szerint

Évkör	Endogám		Exogám		Összesen
	Bőcsön belül	Belső- vagy Külső-Bőcsön belül	Bőcsön kívül	Belső- vagy Külső-Bőcsön kívül	
1790–1791	17	–	13	–	30
1810–1811	20	18	17	2	37
1830–1831	26	17	17	9	43
1853–1854	9	8	6	1	15
1870–1871	27	20	12	7	39
1890–1891	16	13	9	3	25
1900–1901	28	20	11	8	39

Forrás: Belsőbőcsi református anyakönyvek (Family Search DGS 4704131. számú tekercs);
belsőbőcsi állami anyakönyvek (Family Search DGS 4838080. számú tekercs)

A házasságok fele–kétharmada bőcsi felek között kötött, roppant magas volt a településeken belüli házasságkötések aránya (6. táblázat). A Bőcsön belüli házasságok aránya ráadásul – a tízévenkénti mintavétel alapján – növekedett. A 18. század végén 56,67% volt az arány, ami 1870–1871-re 69,23%-ra, 1900–1901-re 71,79%-ra nőtt! A Bőcsön kívüli vőlegénnyel vagy menyasszonnyal kötött házasságok rádiusza szinte kivétel nélkül mindig 30 kilométeren belül maradt (a kivétel is egy-egy távoli születésű, de már régebb óta helyben élő felet jelentett). Sőt, az átlag emiatt meglehetősen, igazából Berzékről, Hernádnémetiből és Alsózsoltcáról érkezett a legtöbb vőlegény és menyasszony (hogyan aztán egy részük haza is vigye házastársát). A bezárulást magyarázhatja, hogy a szántóföldi gazdálkodás felértékelődésével fontosabbá válhatott a jó földek örökösének házasítása. A helyben való házasodás erősödő stratégiája azonban – amennyiben az előbbi következtetés helytálló – nem elzárkózást jelentett, hanem paraszti üzemfejlesztést, ami a külvilággal való kapcsolatot valójában inkább fokozta.

A külvilág

A vármegyén túl

A harmadik szint az a világ, amely a parasztember számára már nem vagy kevésbé volt befogadható, ám idővel ezzel is személyes kapcsolata alakult ki. Mennél távolabbi volt egy hely, annál inkább szimbolikus jelentéssel bírt. Ez a jelentés pedig

alakíthatóvá tette a teret, amely így – akárcsak a közeli helyek esetén – érzésekkel felruházhatóvá vált. Mert ki ne értené például, hogy a Szent Ilona-szigetére száműzött Napóleon, azaz a bukott, távolba űzött államfő képe Kossuthra emlékeztethette Gyüker I. Józsefet 1863-ban? A parasztvilág perifériáján elhelyezkedő külvilág egyre több jelentést nyert, olyannyira, hogy Gyüker III. József öregkorára, ha a háború vonatkozásában is, de már – újsággal a kezében – világszintű összefüggéseket értett meg: leírta, tudatosította azokat. Ez az a nagy fordulat, amelynek során a – 17–18. századtól elkezdődött, egyre több jelével megmutatózó (neve még persze nincs) – globalizáció rendszerré ért a fejében.

Kronologikusan ugyan nem ebben a sorrendben, hanem ennél sokkal életszerűbben, hullámzóbban, de az Öreg Gyüker figyelme is egyre inkább átlépte a régió határát, amikor távolabbi vidékek életére is felfigyelt. Meglátta az ország sorsát, és korai emlékei közül kitörölhetetlenné vált a francia császár európai háborúja. Az 1862. évi karcagi szárazságot Külsőbócsön is érezni lehetett, mert a kevés széna miatt kiütött marhavész az ő állattartásukat is veszélyeztette. Az ínség kapcsán jelenik meg Ungvár és Nyír[egyháza] is Gyüker I. József krónikájában 1863-ban; de 1891-ben, az unoka idejében is élt még a karcagi kapcsolat, ahonnan „nagy szárazságot montak a kupecsek”.⁷⁹ A 20–30 kilométert meghaladó távolság miatt a lazább kapcsolatok nemzedékeken át fontos szálak maradtak, amelyek kevésbé, illetve egyáltalán nem tapasztalati alapú, mégis személyes érintettséggel bíró kötődések voltak. Míg ebben az esetben a kereskedelem, a gyulavári gazda fia életében a tanulás nyitott kaput a külvilágra: „Mikor elvégeztem a négy elemi osztályt, arra kértem jó Apámat, hogy vigyen engem ősszel Gyulára, polgári iskolába. Én tanulni szeretnék.” – emlékezett Arató az indulásra, majd azt követően, hogy itt végzett, és már a testvérei is sokallották a taníttatását, felázadt: „Én nem leszek paraszt, én megyek Debrecenbe”.⁸⁰ Látható, hogy az egyik világ nyitott ablakot a másikra: a gyulavári paraszt fiának Gyula volt a kitörés helye, de itteni tanulmányait befejezve szűkké vált a vármegye is. Mint a tanítók karrierje gyakran,⁸¹ az ő kibontakozása is megakadt, de a kevés is jóval több volt, mint amire sorstársai legtöbbször számíthatott. Az előző oldalakon példák sora támasztja alá, hogy mennyivel többet fogadott be falusi tanítóként is a világból, és hogy hordozta, közvetítette annak értékeit. Látóhatára földrajzilag kiszélesedett,⁸² de – Gyüker III. Józseffel összevetve – nem ez vált többletté, hanem az, hogy több helyen is megfordult, több helyről volt közvetlen tapasztalata, mint

⁷⁹ Gyüker család feljegyzései i. m. 45.

⁸⁰ SzKKMGy T.86.84.1. Arató Lajos visszaemlékezése.

⁸¹ *Koloh Gábor*: Református lelkészek és tanítók társadalmi mobilitásának diverzitása a Felsőbaranyai Egyházmegyében a 19. század első felében. *Korall* 22. (2021) 86. sz. 170.

⁸² *Tömka B.*: Globalizáció i. m. 3.

Gyükernek. Eközben a külsőbőcsi gazdaembernek is egyre pontosabb fogalma lett arról, hogy mi az a világ, amely az ő közvetlen terén túl van.

Az ország

Az ország az egyre több értelmet nyerő *haza* volt. A hazát pedig csak a többi országok viszonylatában lehetett értelmezni, az azokkal való kapcsolatában lehetett a szerepét, a fontosságát meglátni. Az országban való gondolkodás a külsőbőcsi gazda visszaemlékezésében először 1804-re vonatkozóan jelent meg, a francia háború emlékeként: „1804-be ment a Muszka keresztül Magyarországon, akit félve vártunk, mer ijeztve vót a nép, hogy kutyaféjú tatár is jön.”⁸³ A következő emlék a győri csatáé, ahol „Fancia Magyarország nagyob részén keresztül tört győr alá”.⁸⁴ Az országnak tulajdonnévként nem volt a krónikában a politikát mellőző előfordulása, helyette inkább az *országszerte* jól termett a gabona valamint az országszerte megindult az eső típusú fordulatokat használta.⁸⁵ Unokájánál 1909-ben még ugyanez tapasztalható: „a Buzsáér 16 f 50 kraj-csárt atak, mer országszerte ros aratás vót mindenfele”⁸⁶, viszont 1914-től ő már nem, illetve nemcsak népeket, nemzeteket (például német, muszka, francia) sorol fel, mint a nagyapja, hanem Monarchiát és Oroszországot is említ, 1918-ban pedig Albániát, Bulgáriát, Montenegrót, Olaszországot és Romániát is. Ezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert egyrészt látható az információhordozó forrás, jelesen a piacról és a szövetkezetből beszerezhető újság⁸⁷ hatása: az országneveket gyakorlatilag hibátlanul írta le. Másrészt ez egy olyan tudatosulást segített elő, amelyre a későbbiekben még építeni tudott.

Összevetve a többi forrással, a parasztokhoz képest művelt Hellénél a forradalom eseményeinek leírásakor jellemzőbb az ország szerinti megnevezés, és ennek perspektívája is tágabb: „Március 15-kén Magyar Országban a Forradalom Budapesten kiütött a Francia, Olasz országok példájára, Ausztriáéra, mit osztán más országokban is az egy Orosz birodalmon kívül követtek”⁸⁸, de ha a termésről volt szó, akkor ő is az *országszerte, országban* megjelöléseket használta, és így járt

⁸³ Gyüker család feljegyzései i. m. 13.

⁸⁴ Uo. 14.

⁸⁵ Uo. 16.

⁸⁶ Uo. 70.

⁸⁷ A Hangyában újsághoz is lehetett jutni, lásd A „Hangya” termelő-értékesítő és fogyasztási szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja első 25 éve. 1898–1923. Bp. 1923. Köszönöm az információt Kaposi Zoltánnak! A piacról szerezhető újságra vonatkozóan lásd „Némely asszony, ha kedveskedni akar az urának, a városból dohányt és újságot hoz neki.” – *Hegyaljai Kiss Géza*: Egy borsodmegyei falu élete. Magyar Szemle 7. (1929) 91–94.

⁸⁸ MMgM IV. 456. Helle János feljegyzései (1821–1870).

el Kátai is. Az országról alkotott felfogás alakulásához hozzájárult annak legfőbb reprezentánsa, az uralkodó személyének megjelenítése is, amely a III. Gyüker mellett Hellénél és Kátainál is előfordul. Az uralkodó 1852. június 27-i szekszárdi látogatását Helle, református prédikátor tárgyilagossággal jegyezte le: „I. Ferenc József osztrák Császár Magyar Országi utazásában Szegzárd Mező Várost is meglátogatta és minden rendű emberektől hódolását elfogadta. [...] egy magasan épült állásról minden oda gyűlt sokaságnak magát megmutatta.”⁸⁹ Kátai gazda ennél nagyobb kíváncsiságot mutatott: „A Felséges Ausztriai Császár Ferentz József Le jött bétsből pestre junius 5,dik napján ott voltam, itt mindent fel vizitált onnan el ment 11,dikén Czeglédre onnan Ketskémétre Mezőhegyesre onnan országolni széjjel.”⁹⁰ Nem tudni, emiatt ment-e Pestre, de a kálvinista Kátai lelkesedése közel sem rokonítható Helle hozzáállásával. A haza, illetve a hazafiság sokkal erősebb jelentést nyert néhány évtizeddel később Aratónak a tanítók szerepéről vallott felfogásában, szerinte ugyanis október 6-a „megérdemli, sőt [a tanítóknak] kötelességük is az igazi hazaszeretetet gyermekeink szívébe is beoltani és e gyásznapot velők és a néppel megismertetni”.⁹¹ Hogy nem elégedett meg ennyivel, bizonyítja, hogy nehezen, de kijárta, hogy 1907-ben a szeghalmi Kossuth-szobor avatásakor Kossuth Ferenc személyesen jelen legyen. Arató az országélménynek – a saját közegében – új formáját képviselte akkor is, amikor sógorával erdélyi körutat tett, csak azért, hogy annak nevezetességeit megnézzék. Ennek a didaktikus hozzáállásnak a jelentősége abban állt, hogy a két, érzelmileg impulzívabb eseménysorozat, tehát a szabadságharc és a világháború közti időben ezzel erősíthették a szeghalmiak nemzeteszmejét, ami a másik illetve mások meghatározásával (ki a magyar és ki nem az?) párhuzamosan mehetett végbe.

A nagyvilág

1914. „November 20-kán már 100 napja vót; hogy mire dől, szivszorulva vártuk, ami nagy fájdalmat okozot a Családra, mert November 18-án varsó körül zsebrén majornál fejlövést kapót, amitől azonal halálát lelte.”⁹² – írja fia haláláról Gyüker III. József. A tragédia, a gyász és a háborútól való félelem azonban nemcsak egy új világot tett ismertté Gyüker számára, hanem nagyon erős érzelmi, személyes kötődése is kialakult ezáltal ahhoz. Galícia, Isonzó, a Pó folyó völgye generációk emlékezetébe vésődött be kitörölhetetlenül, mert ahogy Gyüker is írta: az „1914-ik esztendő nagyon szomorú vót, sok bánatot hagyot az országba,

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Kátai Gábor krónikás könyve i. m. 541–550.

⁹¹ SzKKMGy T.86.84.1. Arató Lajos visszaemlékezése.

⁹² Gyüker család feljegyzései i. m. 78.

sok családot megkeserítet”,⁹³ vagyis kollektív tapasztalat volt. De a háború miatt tanulta meg Przemysł nevét is: „Premisli várat is 20-ika körül aták fel a magyarok az oroszoknak; 5 hónapig éhezteték őket, vótak bőcsiek is bene sokan”.⁹⁴ A háborút követően az ország megszállása, az országterület összeszűkülése tehát egybeesett a látóhatár kiszélesedésével, ami a meglévő háborús frusztráltságot és traumatizáltságot fokozta: „a béke alá is Junius 4-ikén irtak, mer megint idegen katonák lepték vóna el az országot, hiába verte meg a magyar a Muszkát, románt, szerbet, montenegrói, albániát, az olaszt a németei együt, még is csak ők letek felül Amerika segitcségével, mer amerikagyöt 5 millió emberei ránk meg a németre; még ekor se vertek vóna meg, de az emberek által le kelet a fegyvert rakni”.⁹⁵

Amerika itt már másodjára, de ugyanabban a narratívában jelent meg a feljegyzéseiben: nem a lehetőségek hazájaként, nem a milliói kivándorló vágyait beteljesítő kontinensként, hanem a magyar vereség és országvesztés okozójaként. Feltehetően ez az Amerika-kép ezekben az években sokkal meghatározóbb volt, mint korábban, amire a wilsoni elvekben való csalódás is ráerősített.⁹⁶ Mégis, a két háború közötti időszakban a külvilág Külsőbőcsön is egyre inkább a nagyvilággá válik, vagyis az idegen, eddig a paraszti centrumon túli, a periférián lévő tér Gyüker III. József fejében már jelentést hordoz. Amerika immár egy olyan konkrét hely, ami a haza megcsonkítását és ezzel a nyersanyagaitól – „nagy bajba vótunk ugy a só, mint a fa hiányába”⁹⁷ – való megfosztást, saját bőrén megtapasztalható veszteséget jelentett. Ugyanakkor a következő tíz évben a már újságolvasó, művelődő Gyüker gazdában egyre inkább tudatosult, hogy az a világ, amiben felnőtt, és élete legjavát megélte, visszavonhatatlanul megváltozott. Tíz év távlatából a tetemes személyes veszteséggel és fájdalommal járó, kollektíve traumatikus háborúhoz köti a változás kezdetét, a vélhetően hosszabb ideje érelődő gondolatai a rácsodálkozások sorozatának összegzése: „ezek a háborús évek hozták meg az országokba a nagy változást, a levegő ara let a repülő; 28-ba keztek a tengeren Európából Amerikába átrepülni vagy egyik ország-ból a másikba repülni, ugyan a tenger alatt járni és a motor ótó és motor ekék, aki elébe nem kelet ló, bicsiklisek is egymást érték, nem vót újság; de még drótnéküli távirda, egyik országbul a másikba ugy beszéltek, mint ha egymásai szembe letek vóna; az országok is kiráj nélkül vót”.⁹⁸

⁹³ Uo. 78–79.

⁹⁴ Uo. 79.

⁹⁵ Uo. 88–89.

⁹⁶ Boldizsár Iván a wilsoni elvek negatív hatására hívta fel a figyelmet itt: *Boldizsár Iván: Megtalálni Amerikát? Amerika-képünk egy évszázada.* Nagyvilág 31. (1986) 1229–1230.

⁹⁷ Gyüker család feljegyzései i. m. 85.

⁹⁸ Uo. 110.

Úgy gondolom, hogy ezeknek a soroknak a lejegyzése után Gyüker III. József másképp nézett a világra: a leírással ugyanis rögzült benne a felismerés, megtörtént a tudatosulás. Országhatárokon átnyúló összefüggéseket ismert fel, és hogy ez innentől kezdve a gondolkodása részévé vált, bizonyítja a következő év azon bejegyzése is, amely szerint „az erdős, hegyes vidékeken még a farkasok is megjelentek, különösen más országokban az embereket is megtámadták”.⁹⁹ A helyi eseményeket szintén kontinentális perspektívából szemlélte, amikor azt írta, hogy „lengyenországba 45 fokos hideget irt az újság, az istálóba tehenek és apró szárnyasok fagytak meg; Görög országba százsával hatoltak be a farkasok, 16 gyereket és 6 katonát szétmarcsongtak, a bikbű is csordástól jelentek meg a farkasok és megtámadták az embereket”.¹⁰⁰ A következő néhány évben újra az időjárási változásokról, az árákról és a hazai politikai viszonyokról írt inkább. Talányos, hogy 1930-ban, a gazdasági világválság évében írt bejegyzésében a *föld népi* alatt a parasztságot értette-e vagy a Föld népeit: „nem vót pénz, az áru csikek, a ruhanemű meg drága vót, anak az árát nem tuták letörni; nagy szükség nézset az föld népíre”.¹⁰¹

Összegzés

„A nagyapám meghalt 1932 Julius 9-ikén; az apám eset a harctéren 1914-ben; ekor én vezetem a naplót, én születem 1909 augusztus 19-én.”¹⁰² – ezek már Gyüker V. József sorai, akinek csak néhány bejegyzése maradt meg, majd a lánya, Gyüker Erzsébet zárja a krónikát 1944 eseményeivel. Mint írta: „Édesapámnak sok a dolga, neki nincs ideje írni”.¹⁰³ A paraszt tere – ahogy azt láttuk – egyszerre volt az otthon, a falu és a régió, valamint a külvilág tere. Az otthon volt a legközvetlenebbül érzékelhető tér, a centrum annak, aki helyben született, gazdálkodott és szórakozott, aki itt is halt meg. Ilyen otthona nem volt sem a lelkésznek, sem a tanítónak, csak neki. Öreg Gyüker József és unokája „kitüremkedései” voltak a paraszti világnak, mert a normán kívül esett, ha egy paraszt krónikát írt, és még inkább, ha a leszármazottai azt folytatták. Az otthon tere egyben az írásuk tere is volt, és ezzel az írással, úgy vélem, lépésről lépésre jutottak közelebb nemcsak a saját emlékükhöz megőrzéséhez, nemcsak a gazdálkodásuk fejlesztéséhez, de az őket körülvevő világban végbemenő változások, a nagy összefüggések tudatosításához is. Innen nézve pedig látható, hogy hol erősebben, hol gyengébben, hol

⁹⁹ Uo. 111.

¹⁰⁰ Uo. 111–112.

¹⁰¹ Uo. 114–115.

¹⁰² Uo. 118.

¹⁰³ Uo. 119.

folyamatában, hol megszakadva, de számtalan tényező segítette őket ebben: az írni-olvasni tudásuk, a vásározás, a vasút, a házasodási stratégiáik, a szövetkezet és a háborúk, az átélt tragédiák és veszteségek. Annak ellenére, hogy helyben házasodtak, és harminc kilométernél messzebb ritkán mentek, Külsőbőcs 22. házában három generáció alatt kinyílt a világ: a francia háborúk gyermekkori élményétől az árvizek sújtotta falu nehéz évtizedein keresztül és az egyre hatékonyabbá váló kisbirtoküzem működtetésével párhuzamosan eljutottak a távírók, a kontinensek közötti repülés jelentőségének felismeréséig és a királyok bukásának átéléséig. Mindezeknek a változásoknak viszont meg kellett fizetni az árát. Hogy mennyit? Van, ami nem kiszámolható, de a többi a Gyűkerek gazdasági feljegyzései alapján még megbecsülhető.

PEASANT SPACES

Changing Perception of the Space in Hungary in the 19th and 20th Centuries

By Gábor Koloh

SUMMARY

Based on a two-generation chronicle of a peasant family, and various records and recollections of pastors, school-masters and peasants alike, the study explores the changes in the peasants' perception of space. Its aim is an analysis of the favoured metaphor of globalization theories, namely the „contraction of space and time”, concentrating on spatial experiences. The focus on peasant communities is justified by the fact that the awareness of a radically changed world that is the final phase of the globalization process reached latest the traditional peasant communities. The chief conclusion of the analysis is that this took place already in the interwar period, and while it may have appeared as a result of the Great War, such peasant communities had in fact been getting closer to the world almost unconsciously, step by step, for a century.

